

TA'LIM JARAYONIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Dadabayeva Rayhona Olimjon qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi ijod maktabi,
ingliz tili fani o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21868302>

Annotatsiya: Mazkur tezisda ta'lim jarayonida o'quvchi va talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik strategiyalar tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, asoslangan xulosa chiqarish, muqobil nuqtayi nazarlarni qiyoslash va o'z fikrlash jarayonini nazorat qilishga imkon beruvchi integrativ intellektual faoliyat sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda muammoli ta'lim, dialogik muloqot, savol-javob strategiyalari, dalillash, argumentlarni xaritalash, refleksiv topshiriqlar va real vaziyatlarni tahlil qilishning didaktik imkoniyatlari asoslangan. Natijalar tanqidiy fikrlashni alohida topshiriqlar orqali emas, balki ta'lim mazmuni, o'qituvchi savollari, mustaqil izlanish, dalillarga asoslangan munozara va refleksiyani o'zaro uyg'unlashtirish orqali samarali rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, ta'lim strategiyasi, muammoli ta'lim, refleksiya, argumentatsiya, dialogik ta'lim, metakognitsiya, mustaqil fikrlash.

Abstract: This thesis analyzes pedagogical strategies aimed at developing critical thinking among school and university students in the educational process. Critical thinking is interpreted as an integrative intellectual activity that enables learners to analyze information, evaluate evidence, draw well-founded conclusions, compare alternative viewpoints, and monitor their own thinking processes. The study substantiates the didactic potential of problem-based learning, dialogic communication, questioning strategies, argumentation, argument mapping, reflective tasks, and the analysis of real-life situations. The results demonstrate that critical thinking can be effectively developed not through isolated tasks, but through

the integration of educational content, teacher questioning, independent inquiry, evidence-based discussion, and reflection.

Keywords: *critical thinking, educational strategy, problem-based learning, reflection, argumentation, dialogic learning, metacognition, independent thinking.*

Аннотация: *В данной тезисе анализируются педагогические стратегии, направленные на развитие критического мышления учащихся и студентов в образовательном процессе. Критическое мышление рассматривается как интегративная интеллектуальная деятельность, позволяющая анализировать информацию, оценивать доказательства, делать обоснованные выводы, сопоставлять альтернативные точки зрения и контролировать собственный процесс мышления. В исследовании обосновываются дидактические возможности проблемного обучения, диалогического взаимодействия, стратегий вопросов и ответов, аргументации, картирования аргументов, рефлексивных заданий и анализа реальных ситуаций. Результаты показывают, что эффективное развитие критического мышления возможно не посредством отдельных заданий, а за счёт взаимосвязанного сочетания содержания образования, вопросов преподавателя, самостоятельного поиска, дискуссии, основанной на доказательствах, и рефлексии.*

Ключевые слова: *критическое мышление, образовательная стратегия, проблемное обучение, рефлексия, аргументация, диалогическое обучение, метакогниция, самостоятельное мышление.*

Zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri ta'lim oluvchini tayyor bilimlarni takrorlovchi subyektdan axborotni mustaqil tahlil qiladigan, uning ishonchliligini tekshiradigan va asoslangan qaror qabul qila oladigan faol shaxsga aylantirishdir. UNESCO tanqidiy fikrlashni XXI asr ta'limining muhim kompetensiyalaridan biri sifatida e'tirof etib, uni axborotni tahlil qilish, sintezlash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish bilan bog'laydi.

P. Facione boshchiligidagi Delphi tadqiqotida tanqidiy fikrlash tahlil, baholash, xulosa chiqarish va o'z fikrlashini nazorat qilish bilan bog'langan kompleks kognitiv faoliyat sifatida tavsiflangan [1]. Ushbu tadqiqot 46 nafar mutaxassis ishtirokida amalga oshirilgan va tanqidiy fikrlashning kognitiv hamda dispozitsion jihatlarini ajratib ko'rsatgan. Shu sababli ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat ko'proq savol berish emas, balki dalil, mulohaza, refleksiya va asoslangan qaror chiqarishga yo'naltirilgan yaxlit didaktik jarayonni talab etadi.

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo'lib, tanqidiy fikrlashga doir fundamental va zamonaviy pedagogik manbalarni qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish, konseptual tahlil va pedagogik modellashtirish metodlariga asoslandi. Facione, Halpern, Kuhn, Abrami va Dwyerning tadqiqotlari asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan strategiyalarning didaktik xususiyatlari o'rganildi. Abrami va hammualliflarning 2015-yildagi meta-tahlili 341 ta effekt o'lchamini qamrab olgan bo'lib, tanqidiy fikrlashni maqsadli pedagogik ta'sir orqali rivojlantirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qitishning reproduktiv modelidan faol fikrlashga asoslangan modelga o'tish zarurligini ko'rsatdi. Bunda o'qituvchi tayyor javobni yetkazuvchi emas, balki ta'lim oluvchining fikrlash jarayonini savollar, muammolar va dalillar orqali boshqaruvchi fasilitator vazifasini bajaradi.

Muammoli vaziyatlar asosida o'qitish tanqidiy fikrlashning eng muhim strategiyalaridan biridir. Talabaga javobi oldindan tayyor bo'lmagan vaziyat taqdim etilganda u muammoni aniqlash, mavjud ma'lumotlarni saralash, taxminlarni ilgari surish, dalillarni qiyoslash va maqbul yechimni asoslashga majbur bo'ladi. Abrami va hammualliflarning meta-tahlilida real yoki kontekstga bog'langan muammolardan foydalanish, dialog va pedagogik yo'naltirish tanqidiy fikrlash rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Dialogik ta'lim ham muhim pedagogik mexanizm hisoblanadi. O'qituvchining "Nima uchun?", "Bu fikr qanday dalilga asoslangan?", "Boshqa yechim mavjudmi?", "Qaysi manba ishonchliroq?" kabi mazmunliy savollari ta'lim oluvchini javobni eslashdan ko'ra uning sababini izohlashga undaydi. D. Kuhn tanqidiy fikrlash rivojini shaxsning o'z mulohazalarini dalillar bilan bog'lash va fikrlash jarayonini anglash qobiliyatining takomillashuvi bilan izohlaydi.

Argumentatsiya va argumentlarni vizual xaritalash strategiyasi fikrning mantiqiy tuzilishini aniqlash imkonini beradi. Ta'lim oluvchi asosiy tezis, uni qo'llab-quvvatlovchi dalillar, qarshi dalillar va xulosalar o'rtasidagi munosabatni ko'ra boshlaydi. Dwyer tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir pedagogik strategiyalar orasida faol ta'lim, hamkorlikdagi o'qish va argument xaritalariga alohida o'rin beradi.

Refleksiya esa mazkur strategiyalarni birlashtiruvchi mexanizm hisoblanadi. Topshiriqdan so'ng "Men qanday xulosaga keldim?", "Qaysi dalil fikrimni o'zgartirdi?", "Qayerda xatoga yo'l qo'ydim?" kabi refleksiv savollar ta'lim oluvchiga o'z tafakkurini nazorat qilish imkonini beradi. Dwyer tanqidiy fikrlashni metakognitiv va o'zini o'zi boshqaruvchi jarayon bilan bevosita bog'laydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalarining samaradorligi ularning alohida qo'llanishidan ko'ra o'zaro integratsiyasiga bog'liq. Muammoli topshiriq savol berishni, savol dalil izlashni, dalillar munozarani, munozara esa refleksiyani yuzaga keltiradi. Shu tariqa ta'lim oluvchi "to'g'ri javobni topish"dan "nega aynan shu javob asosli?" degan intellektual pozitsiyaga o'tadi.

Halpern tanqidiy fikrlashni turli vaziyatlarga ko'chira olish muhimligini ta'kidlaydi; demak, ta'lim jarayonida shakllangan fikrlash usuli faqat bir fan doirasida qolmasligi, real hayotiy va kasbiy muammolarga tatbiq etilishi kerak [3]. Uning tanqidiy fikrlashga bag'ishlangan fundamental darsligi turli fanlarda mantiqiy va dalillangan mulohaza yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan

Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammoli vaziyatlar, dialogik savollar, argumentatsiya, hamkorlikdagi tahlil va refleksiyani yagona

didaktik tizimda qo'llashni talab qiladi. Bunday yondashuv ta'lim oluvchining axborotni shunchaki qabul qilishidan uning ishonchliligini tekshirish, dalillarni qiyoslash, mustaqil xulosa chiqarish va o'z fikrini qayta ko'rib chiqish darajasiga o'tishini ta'minlaydi. Natijada tanqidiy fikrlash o'quv topshirig'ini bajarish vositasidan mustaqil ta'lim olish va asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyasiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Facione P. A. *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Research Findings and Recommendations*. — Newark, DE : American Philosophical Association, 1990. — 112 p. — ERIC No. ED315423.
2. Abrami P. C., Bernard R. M., Borokhovski E., Waddington D. I., Wade C. A., Persson T. Strategies for Teaching Students to Think Critically: A Meta-Analysis // *Review of Educational Research*. — 2015. — Vol. 85, No. 2. — P. 275–314. — DOI: 10.3102/0034654314551063.
3. Halpern D. F. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. — 5th ed. — New York : Psychology Press, 2014. — 637 p.
4. Kuhn D. A Developmental Model of Critical Thinking // *Educational Researcher*. — 1999. — Vol. 28, No. 2. — P. 16–25, 46. — DOI: 10.3102/0013189X028002016.
5. Dwyer C. P. *Critical Thinking: Conceptual Perspectives and Practical Guidelines*. — Cambridge : Cambridge University Press, 2017. — 253 p.
6. Scott C. L. *The Futures of Learning 2: What Kind of Learning for the 21st Century?* — Paris : UNESCO, 2015. — Education Research and Foresight Working Papers, No. 14.